

Considerații cu privire la importanța *Psaltirii de la Bălgrad* din 1651

Arhim. dr. POLICARP CHIȚULESCU
Biblioteca Sf. Sinod, București

Abstract

Considerations About the Importance of the Psalter of Bălgrad from 1651

Transylvania had often been reclaimed by the empires that surrounded it, so Romanians living there were permanently exposed to the danger of losing their national and spiritual identity, along with their Orthodoxy. Printing books in this part of Romania was a difficult task, because the prince and the nobles, who were neither Romanian nor Orthodox, imposed a severe censorship. In the 17th century, the Calvinistic offensive on Romanians intensified, in order to isolate them from the faith of their brothers in Moldova and Wallachia. Realising that Orthodox religion meant for the Romanians in Transylvania both culture and the worship of God, the Metropolitan Simion Ștefan from Alba Iulia printed in Romanian in 1648 *The New Testament* and *The Psalter*, in 1651, with the help of a group of Romanian scholars. These books generated a strong echo in culture and spirituality, a fact which is obvious by the ample circulation of these books in all the Romanian provinces by numbers that amounted to thousands.

The *Psalter* printed in Alba Iulia (Bălgrad) in 1651 was less studied, because it was put into shade by the authority and dignity of *The New Testament* from 1648. The second foreword of *The Psalter* (which has 3 forewords) is a true abridged Orthodox theology treatise. Under the pretext of highlighting the importance of the *Psalms*, Calvinism was being fought against, as it was the religion of the political authority in those times. We can infer from this foreword that it was elaborated for the purpose of strengthening the awareness of the Romanians in Transylvania as belonging to the Byzantine Orthodox religion, which was a living presence in the lives of their Romanian brothers across the mountains, and that means that a strong nationalistic spirit was present here. A foreword like this, written in the Romanian language, could only be elaborated by a Romanian (perhaps by the courageous Metropolitan Simion Ștefan); there is an abundance of quotes from famous Byzantine authors (mainly), which proves a good knowledge of classical languages and also an original approach to these authors.

Keywords: *Psalter, Simion Ștefan, Orthodoxy, Bălgrad, Transylvania.*

Tipografia vechii cetăți a Bălgradului s-a remarcat ca deschizătoare de drumuri pe linia transpunerii și imprimării, în secolul al XVII-lea, a textelor sfinte în limba română. Fără să fi avut o activitate tipografică bogată, ea a elaborat strategia de păstrare a identității spirituale și naționale a românilor ardeleni. Un transilvănean a inițiat punerea Cuvântului divin pe înțelesul

poporului, tot un transilvănean avea să se afirme ca fiind artizan al primului *Nou Testament* în graiul celor mulți. Bibliografia pe tema impactului benefic al *Noului Testament* de la Bălgrad (1648) în cultura spirituală românească este destul de bogată, deși nu au fost epuizate toate aspectele de ordin istoric, filologic, lingvistic, teologic. Tipărirea *Noului Testament* și prestanța lucrării în sine au umbrat oarecum importanța celeilalte tipărituri, apărute cu trei ani mai târziu, *Psaltirea* din 1651. Ieșită din teascurile noii tipografii crăiești, *Psaltirea* va constitui ceea ce nu au bănuț (și nici n-ar fi putut îngădui) niciodată principele ori cenzorii-supraveghetori calvini: o mărturie ortodoxă într-un dorit, dar nereușit, proces de calvinizare a românilor transilvăneni.

Să amintim că la Alba Iulia mai apăruseră cărți în prima jumătate a secolului al XVII-lea: *Evanghelia cu învățătură* (1641), *Catebismul calvinesc* (1642), *Catebismul calvinesc* în română cu alfabet maghiar (1648). În afară de prima lucrare, celelalte erau, evident, apărute în scop propagandistic. Între timp, se înrăutățiseră relațiile dintre Vasile Lupu și Gh. Rakoczi, luând naștere un conflict ce va culmina cu arestarea mitropolitului ortodox român, Ilie Iorest (călugăr putnean). Acest gest făcea parte din programul de calvinizare a românilor, exprimat în 24 de puncte,¹ refuzate de Ilie Iorest și ocolite sistematic de un alt mitropolit curajos, Simion Ștefan.

Așa cum bine intuise patriarhul martir, Chiril Lukaris (+1638), calvinizarea românilor din Transilvania ar fi dus la „o rupere a legăturii de sânge și simțiri, care îi unea cu frații lor din țările Moldovei și Munteniei.” Tocmai acest lucru îl urmăreau principii maghiari, în frunte cu Gabriel Bethlen, care îi cerea sprijin, în 1629, patriarhului ecumenic amintit. Suntem convinși că nu din interesul pentru luminarea și mântuirea românilor se promova convertirea la calvinism, ci din perspective politice. Încă o dată, Ortodoxia i-a ținut uniți pe bieții români, care au pățimit multe ca să-și păstreze tezaurul spiritual de origine apostolică.

Pe această linie a salvării moștenirii ortodoxe și, implicit, a menținerii identității românești va merge și mitropolitul Simion Ștefan, cu un colectiv de învățați, trimiși de Providență.

După succesul avut cu imprimarea în limba română a *Noului Testament* în 1648 (din care astăzi se păstrează peste 330 de exemplare) care va culmina cu reluarea sa în *Biblia de la București* (1688), o nouă tipăritură,

¹ Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, Editura IBMBOR, 1994, p. 66-67.

Psaltirea de la Bălgrad, avea să se constituie, în 1651, ca un adevărat Catehism ortodox. Opțiunea de a transfera misiunea catehetică și spre *Psaltire* se poate explica prin aceea că, deopotrivă, *Psalmii* se citesc acasă ca rugăciune personală, fiind nelipsiți de la strană (în Postul Mare se citesc 7 catisme pe zi la Vecernie, Ceasuri și Utrenie). Așadar, *Psaltirea* se adresează unui spectru mai larg de cititori, ea fiind atunci și mult mai accesibilă din punctul de vedere al costului, în comparație cu *Noul Testament* (care, de asemenea, în forma tipărită la Bălgrad, era destinat cultului dar și uzului personal).

Psaltirea de la Bălgrad a fost prezentată în câteva studii consistente alăturate ediției facsimilate, apărute la Alba Iulia în 2001, iar mai recent găsim investigații în volumul *Simion Ștefan, Teolog, Cărturar și Patriot* (Alba Iulia, 2010). Asupra conținutului *Noului Testament* (Predoslovii și text biblic) s-au făcut ample cercetări, nivel care n-a fost egalat în privința Psaltirii. Aceasta este structurată în 3 *Predoslovii*, urmate de textul biblic cu scoli (explicații). Psaltirea se deschide cu o *Predoslovie adresată Craiului*, urmată de o *Predoslovie către cetitori și despre folosul Psaltirii*. Abia la finalul cărții se află o a treia *Predoslovie* (numită impropriu astfel), care este, de fapt, o lămurire asupra izvoarelor folosite în privința textului biblic, și obișnuita notiță tipografică, ce conține convenitele iertăciuni pentru eventualele greșeli. Până acum, a doua *Predoslovie*, cea *către cetitori și despre folosul Psaltirii* a fost trecută cu vederea.² Vorbindu-se despre un autor calvin al primei prefețe (către Crai), se pune problema dacă notița de final nu ar indica, cumva, două echipe de lucru la această carte. Noi considerăm că a doua *Predoslovie, către cetitori și*

² De pildă, pr. Remus Onișor vorbește când de două Prefețe, când de trei. A se vedea studiul său *Considerații teologice asupra Psaltirii*, în vol. *Psaltirea de la Alba Iulia, 1651, tipărită acum 350 de ani sub păstoria lui Simion Ștefan, mitropolitul Ardealului, și văzând acum, din nou, lumina tiparului cu binecuvântarea ÎPS Andrei, Arhiepiscop al Alba Iuliei*, Alba Iulia, 2001; în același volum omagial, Eva Mârza, deși menționează Predosloviea 1 către cetitori, analizează doar cuvântul „*către Crai*” și „predoslovie” de la finalul *Psaltirii*, cu toate că nu s-a referit strict doar la datele tehnice pe care le furnizează cele 2 texte vizate, p. 22; la fel, Simion Todoran, *Mitropolitul Simion Ștefan, împlinitor al aspirațiilor spirituale ale românilor din Transilvania*, în vol. *Simion Ștefan, Teolog, Cărturar și Patriot*, Alba Iulia 2010, p. 67; pr. prof. M. Păcurariu amintește tot 2 prefețe în *op. cit.*, vol. II, p. 61, la fel Agnes Erich, *Istoria Tiparului Românesc...*, Târgoviște, 2006, p. 137.

despre folosul Psaltirii, indică faptul că *Psaltirea* a fost tradusă de un colectiv de ortodocși, pentru ortodocși. Aceștia, după ce i-au dat Cezarului cele ce erau ale sale (lauda și mulțumirea din *Cuvântul către Crai*, conform uzanței, poate chiar cu o îndrumare a unui calvin), au purces la prezentarea succintă a credinței lor, apoi a traducerii *Psaltirii*. Raportarea traducătorilor la *Septuaginta* nu e deloc întâmplătoare. Se știe de autoritatea de care s-a bucurat traducerea *Vecchiului Testament* de către cei 70 (72) de bătrâni, în rândul ierarhilor și teologilor de seamă ai Bisericii Răsăritene. Nu mai expunem aici motivele pentru care aceste minți luminate au acordat vot de blam textului masoretic.³

Ne propunem, în cele ce urmează, să prezentăm *Predoslovia către cetitori și Despre lauda și folosul Psaltirii*. Textul este cea mai întinsă prefață (23 pagini în 4°) pe care a putut-o avea vreodată, în limba română, *Psaltirea*. Predoslovia aceasta se constituie ca un adevărat tratat de teologie, fiind, de fapt, un compendiu al credinței ortodoxe. Ea nu expune pur și simplu folosul sufletesc al citirii *Psalmilor*, ci acesta este doar un pretext pentru a întări credința ortodoxă, prin combaterea latinilor și a calvinilor. Fundamentată puternic pe Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție (aceasta din urmă nefiind acceptată ca izvor al Revelației divine de către protestanți), *Predoslovia către cetitori* aduce în sprijinul afirmațiilor sale legate de textul biblic numele celor mai cunoscuți Părinți ai Bisericii: Sfinții Vasile cel Mare, Ioan Gură de Aur, Fer. Augustin și Ieronim, Ilarie de Pictavium, Eftimie Zigaben.

Tematic, *Predoslovia* de care ne ocupăm, este structurată astfel:⁴

1. Scurtă introducere despre scopul cărții;
2. O prezentare a 4 direcții pe care se va construi pledoaria care urmează să se desfășoare:
 - Folosul spiritual al Psaltirii
 - Conținutul Psaltirii
 - Împărțirea Psaltirii

³ A se vedea Sf. Iustin Martirul și Filosoful, *Dialog cu iudeul Trifon*, în vol. *Apologeți de limbă greacă*, București, 1997, p. 232-233; Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilia a V-a la Matei*, în vol. *Omilii la Matei*, col. *Părinți și scriitori bisericesti*, nr. 23, București 1994, p. 69; opinii la care subscriu și sfinții Grigorie al Nyssei, Vasile cel Mare etc.

⁴ Având în vedere că singura paginație a *Predosloviei* în discuție este pe caiete, pentru o mai facilă identificare a temelor, am numerotat paginile ei de la 1 la 23.

• Autorii Psalmilor

3. Destoinicia și Lauda Psaltirii (p. 2), care este o parafrază a **Omiliei la Psalmul 1**⁵ a Sf. Vasile cel Mare (al cărui nume nu este menționat aici);

4. Profetii mesianice în Psalmi (p. 2);

5. Învățătură despre Sfânta Treime - egalitatea Persoanelor divine: Tatăl, Fiul și Sfântul Duh (p. 4-5);

6. 11 atribute ale lui Dumnezeu care țin de firea Sa: Veșnic, Atotștiutor, Înțelept etc. (p. 5-6);

7. Faptele lui Dumnezeu - lucrările din afara ființei lui Dumnezeu: Crearea lumii, Providența, Răscumpărarea lumii prin Fiul, Sfințirea lumii- ceea ce contrazice calvinismul (p. 6-7). De fapt, la p. 5 începe o prezentare a Crezului ortodox, care este numit așa la p. 6;

8. Răscumpărarea lumii prin întruparea Fiului din Tatăl (din veci) și de la Sfântul Duh și din Fecioara Maria (ca om) - p. 7;

9. Învățătura despre Biserică (Una, Sfântă, Sobornică și Apostolică), p. 7;

10. Învierea morților și viața veșnică - p. 7;

11. Explicarea celor 10 Porunci simultan cu tâlcuirea;

12. Rugăciuni Domnești (Tatăl nostru) - p. 8-12;

13. Lauda **Psaltirii** (explicarea folosului duhovnicesc al **Psalmilor** prin intermediul comentariului la **Psalmi** al Sf. Vasile cel Mare) (p. 12);

De aici, începe obișnuitul cuvânt despre folosul **Psaltirii**, întâlnit, într-o formă redusă, și în edițiile de azi.

Paginile 12-14 reproduc întocmai **Omilia la Psalmul 1** a Sf. Vasile cel Mare (atribuită și Fer. Augustin⁶- deci tradusă în latină). Pentru frumusețea și exactitatea traducerii textului, reproducem câteva pasaje: **Traducere veche:** „Că văzu Duhul Sfânt neamul omenesc că-i cu nevoie a-l aduce spre fapte bune pântru slăbiciunea firii omenești, ce mai vârtos pleacă spre faptele reale, lăsând înapoi năravul vieții creștinești. Derept aceae, ce făcu? Împreună cu învățăturile sfinte cântece sufletești și frumoase și dezmiardate și cu glasuri cuvioase, să priimim cu mai mare dulceață învățăturile sufletești și cântările psalomilor (...) Psalomul easte liniștea inimilor și pacea sufletelor, turburările și undele inimilor le conteneaste, că moaie mânia minții și hlăpia o întoarce spre trezvie.” (**Psaltirea** 1651, p.13-14).

⁵ Textul complet al **Omiliilor la Psalmi** al Sf. Vasile cel Mare a fost publicat în **Patrologia Graeca**, editor J. P. Migne, vol. 29, col. 209-403.

⁶ A se vedea S. Augustin, **Oeuvres complètes, latin-français**, tome XXV, Paris, 1870.

Traducere modernă: „*Duhul cel Sfânt a văzut că neamul omenesc este greu de îndrumat spre virtute și că noi, din pricina înclinării spre plăcere, neglijăm cu totul viețuirea cea dreaptă. De aceea, ce face? A unit dogmele cu plăcerea cântatului, ca, o dată cu dulceața melodiei, să primim fără veste, și folosul cuvintelor de învățătură (...) Psalmul este liniște a sufletelor, conducător al păcii, potolește tulburarea și vâlvătaia gândurilor, înmoaie mânia sufletului și înfrânează pe cel desfrânat.*” (Sf. Vasile cel Mare, **Omilie la Psalmul I**, traducere în limba română de pr. D. Fecioru, în vol. **Tâlcuire duhovnicească la Psalmi**, București, 2006). Menționăm că **Psaltirea** tipărită la Editura Institutului Biblic al Bisericii Ortodoxe Române, în ediția din 2001, de pildă, preia, întocmai, traducerea Sf. Vasile în varianta din 1651, ceea ce arată că textul de la Bălgrad a avut o pondere importantă asupra edițiilor ulterioare ale **Psaltirii**, sau, mai bine spus, traducătorii, editorii de după 1651, ai **Psaltirii**, au ținut cont de varianta de la Bălgrad.

Predoslovia continuă la pagina 16 cu:

14. Suma psalmilor: aceasta prezintă în linii generale, temele tratate de **Psalmi**. Suma (conținutul) Psaltirii a fost prelucrată, aici, după **Comentariul la Psalmi** al scriitorului bizantin, Eftimie Zigabenu (sec. XI-XII), care este amintit abia la p. 20;

15. Numele **Cărții Psalmilor** și împărțirea **Psaltirii** au fost prelucrate după Fer. Ieronim și Sf. Ilarie de Pictaviu (acesta din urmă este citat întocmai din a sa **Introducere asupra Psalmilor**)⁷ (p. 17-18);

16. Autorii **Psalmilor** (partea de început a acestei teme a fost tradusă după Sf. Ilarie de Pictaviu) (p. 19-22).

Alte explicații despre autorii **Psalmilor** (de pildă, când ei nu sunt menționați) sau chiar ipoteza că toți **Psalmii** sunt compuși de Împăratul - Profet David sunt preluate după Fer. Ieronim și mai ales după Eftimie Zigabenu.⁸

Predoslovia se încheie cu cererea iertării față de cititori, subliniind că „*mai vârtos de toate, mai vârtos pe aceasta ne-am silit să ținem înțelesul Duhului Sfânt, că*

⁷ Saint Hilaire de Poitiers, **Les Psaumes**, în col. **Sources Chrétiennes**, vol. 515, texte bilingue, latin-français, Paris, 2008, p. 127-129, 143.

⁸ Ampla introducere la **Psaltire** a lui Eftimie, împreună cu un vast comentariu la **Psalmi** extras după cei mai cunoscuți Părinți ai Bisericii (Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare, Chiril al Alexandriei, Maxim Mărturisitorul) a fost tradus în română în prelucrarea lui Nicodim Aghioritul, de către mitropolitul Veniamin Costachi, în 1850 și reeditat în perioada modernă fără loc și an.

Scriptura fără înțeles, este ca și trupul fără suflet.” Acest ultim pasaj, pe care îl găsim și în *Predoslovia către cetitori*, în *Noul Testament* (1648), poate reliefa o continuitate a efortului aceluiși colectiv care a tradus textul sfânt sau al aceluiși autor (colectiv) care a compus introducerile. Să fie oare întâmplător faptul că Introducerea *Psaltirii* tratează credința ortodoxă chiar pe structura abordată de *Catehismele calvinești* din 1642 și 1648? Desigur că nu. Prefața noastră este o reacție la acestea, reflectând dorința de a consolida credința ortodoxă în rândul românilor transilvăneni. Cum puteau calvinii, dacă ei ar fi autorii textelor, să se combată singuri?

Predoslovia exprimă un act conștient, de mare curaj, al păstorului (mitropolitul Simion Ștefan) care își vedea turma amenințată de învățături străine credinței strămoșești. Deși, paradoxal, calvinismul propaga necesitatea de a fi auzită Sfânta Scriptură în limba română, el era un element dizolvant al unității de neam și credință a românilor. Dacă românii, locuitori ai spațiului de o parte și de alta a Carpaților, n-ar fi fost ortodocși, legăturile dintre ei n-ar fi rezistat, ci s-ar fi întrerupt. Dezbinarea era sigură, ceea ce ar fi convenit de minune „Craiului” Ardealului.

Textul introductiv destinat cititorilor, reprezintă o încercare de expunere sistematică a credinței ortodoxe, cu argumente scripturistice la care se adaugă, pentru partea de prezentare a *Psalmilor*, și sursele patristice și post-patristice, atât de bogate. Prefața în discuție nu trebuie suspectată de lipsă de originalitate, deoarece maniera alăturării autorilor patristici atunci când se face istoria textului și se precizează importanța sa, apoi prelucrarea și corectarea informațiilor din *Catehismul calvinesc*, indică o elaborare personală din partea autorului (fie el colectiv ori nu). Observăm, de asemenea, un progres în abordarea isagogică și exegetică a textului biblic, în limba română. Prima parte a *Prefetei a doua* vedește o bună cunoaștere a Dogmaticii ortodoxe, poate inspirată după cea a Sf. Ioan Damaschin (secolul al VIII-lea) și o temeinică pregătire filologică. Calvinii sunt combătuți cu chiar armele lor, *Sola Scriptura*, de data aceasta, numai cu texte din *Psalmi*.

Dacă până acum se considera că cea mai timpurie traducere din operele Sfinților Părinți ai Bisericii, în limba română, este volumul de *Mărgăritare* aparținând Sf. Ioan Gură de Aur și altor câtorva autori⁹ (București, 1691), iată că *Predoslovia către cetitoriu* ne uimește prin bogăția de citate patristice

⁹ Pr. D. Fecioru, *Bibliografia traducerilor în românește din literatura patristică*, vol. I, fasc. 1, *De la 1691 până la 1833*, București, 1937.

(nelipsite nici din *Noul Testament* din 1648), astfel încât traducerile de aici, în limba română, îmbogățesc repertoriul deja cunoscut, coborând data primelor traduceri patristice cu câteva decenii și adăugând autori noi, care nici în zilele noastre nu și-au aflat încă, o traducere modernă: Sf. Ilarie de Pictavium, Fer. Augustin și Ieronim, Eftimie Zigabenu. Scrierile acestora au fost traduse în mare parte, din limba latină, ei fiind în majoritate autori creștini apuseni. Ne este greu să credem că un calvin sau filo-calvin s-ar fi ostenit să traducă opere ale unor sfinți pe care îi reneagă. De ce n-am crede că și textul biblic al *Psaltirii* a fost tâlmăcit tot de românii nevoitori, cunoscători de latină?

Mitropolitul Simion Ștefan poate fi considerat autorul moral al traducerii, dacă nu chiar autorul propriu-zis. El merge pe firul mitropolitului Varlaam al Moldovei, care, în *Catebismul* său din 1645, scrie împotriva calvinilor care tipăriseră, în 1642, un *Catebism* „plin de otravă.” Astfel, combătându-i pe cei care „*Scriptura svântă o tâlcuiesc pre voia și volnicia lor cum vor,*” Simion Ștefan este în duh cu contemporanul său de la Suceava. În *Psaltirea* din 1651, nu se oferă o explicație raționalistă și tendențioasă a textului sacru, ci „*în tâlcul svinților și de Dubul Svânt lumațiilor părinți, cari după darea cea scrisă și nescrisă a dumnezeștilor apostoli a besericei noastre cei pravoslavnice au tâlcuit și nesmintite noao pravoslavnicilor li-au dat, cu mintea să le ferim, cu gura să le mărturisim, și de la inimă le spunem, întru vādirea ereticilor și întru tārīia pravoslavnicilor creștini.*”¹⁰

Traducerea în limba română a textelor biblice și liturgice nu trebuie privită ca o inițiativă exterioară Ortodoxiei. După cărțile lui Coresi și *Noul Testament de la Bălgrad*, un colectiv întreg, format mai ales din cei care ar fi putut fi reticenți (învățați greci, ortodocși, care ar fi sesizat orice influență neortodoxă), a tipărit întreaga *Biblie* în românește, la București. Totuși, înainte de aceasta, în spațiul liber al Țării Românești a luat avânt tipărirea, în românește, a textelor parenetice, exegetice ale Scripturii: *Evanghelia învățătoare*, Dealu, 1643, urmată, imediat, în 1644, la Iași, de colecția de texte juridice din timpul lui Vasile Lupu, continuată la Târgoviște, în 1652, de *Îndreptarea Legii*. Concomitent s-au imprimat și cărțile slavone, pentru ca trecerea să se facă cu tact și pentru a menține unitatea de credință cu ortodocșii de limbă slavă, care au fost susținuți masiv prin aportul de carte slavă al românilor. Domnii și vlădicii țării au mizat pe introducerea limbii române în Biserică, pentru a fi înțeles mesajul *Evangheliei*, la momentul oportun. La fel

¹⁰ Mitropolitul Varlaam, *Răspuns împotriva Catebismului calvinesc*, 1645, *BRV*, vol. IV, p. 192.

a procedat apoi mitropolitul Dosoftei al Moldovei, care cu acordul patriarhilor orientali a tipărit *Liturghia* în română (Iași, 1679, 1683), *Psaltirea slavo-română* (Iași, 1680), *Viețile sfinților* (Iași, 1682) și altele.

În Ardeal, după *Psaltirea* din 1651 și *Scutul Catebismusului* (1656) a trebuit să mai treacă niște decenii pentru a se relua inițiativa tipografică, ceea ce subliniază că nu calvinii (care aveau stăpânirea atunci) erau interesați să apere credința ortodoxă în română.

Tipărirea de către mitropolitul Simion Ștefan a *Noului Testament* și a *Psaltirii* reprezintă o formă de rezistență și o consolidare a credinței ortodoxe, duse la îndeplinire cu mari riscuri. Ignorând cu totul „instruirea credincioșilor săi numai după Scriptură și Catebismul calvinesc,” cum prevedea *Decretul* de recunoaștere din 10 octombrie 1643, mitropolitul Simion Ștefan s-a dovedit, prin întreaga sa activitate, un neînfricat mărturisitor și misionar al Ortodoxiei în spațiul ardelean și nu numai, precum și un apostol al identității naționale.